

TRUMPŪJŲ PASAKYMŲ TAUTOSAKA: ŽANRINĖ ĮVAIROVĖ IR YPATUMAI

Kalba yra svarbi bendravimo, susižinojimo, emocijų reiškimo priemonė. Priklausomai nuo konkrečios situacijos ir kalbėjimo tikslo, žmonės mėgsta kalbėti vaizdingai, aštriai, įtaigiai, pagaviai. Išsakydami savo mintis ir įspūdžius, jie ieško pačių tinkamiausių kalbos formų, kad galėtų paveikti kitų žmonių jausmus. Tad kasdienę veiklą pajvairina savotiški kalbiniai žaidimai.

Visi žodine forma išsakomi kūriniai įvardijami kaip *sakytinis folkloras*. Jis, savo ruožtu, skirstomas į dvi stambias grupes: pasakojamąją tautosaką ir trumpuosius pasakymus.

Trumpieji pasakymai - tai žodinės liaudies kūrybos rūšis, kurios žanrus į vieną visumą jungia sąlygiškas apimties mažumas ir iš dalies sakytinė raiška. Terminu „pasakymai“ atsirobojama nuo kitoms tautosakos rūšims būdingų pateikimo būdų – dainavimo ir pasakojimo. Anksčiau šią tautosakos rūšį buvo įprasta vadinti smulkiąja tautosaka, tačiau trumpųjų pasakymų terminas atrodo tikslesnis. Trumpųjų pasakymų žanrai turiniu, meniniais vaizdais, funkcijomis labai skiriasi. Kūrinių apimtis labai nevienoda: vienus jų tesudaro frazė, kiti išsiplėtę į kelis sakinius ar kai kuriais atvejais net turi išplėtotą siužetą.

Daugybė mažųjų žanrų dėl savo funkcijų, atlikimo specifikos yra mišrūs, atsidūrę ties kelių tautosakos porūšių ir net rūšių riba: jie gali turėti sakytinės ir dainuojamosios tautosakos požymių. Tokie kūrinėliai paprastai savotiškai šaukiami, išsakomi pakeltu balsu, savita intonacija, juose susilieja eiliuota ir prozinė kalba. Neretai to paties tipo variantai vienur dainuojami, kitur – sakomi, tarkim tokiais bruožais pasižymi garsų pamėgdžiojimai, erzinimai.

Kadangi trumpieji pasakymai pasižymi didele įvairove, folkloristai juos skirsto į penkis porūšius. Tai yra:

šnekos tautosaka (patarlės ir priežodžiai, situaciniai pasakymai),

maginės paskirties pasakymai (užkalbėjimai, maldelės, būrimai, kai kurie keiksmi ir prakeiksmi)

kalbos žaidimai (skaičiuotės, skaičiavimai, atvirkštinė kalba, greitakalbės, garsų pamėgdžiojimai, erzinimai, parodijos)

uždaviniai (mįslės ir minklės, galvosūkių)

žodinė reklama (prekių gyrimai).

ŠNEKOS TAUTOSAKA

Patarlės – tai pastovūs vaizdingi apibendrinamojo pobūdžio posakiai, gyvuojantys tradicijos būdu. Šie kūriniai pasižymi didaktiniu pobūdžiu, kartais jais netgi pasišaipoma. Patarlės sudaro išbaigtą sakinį (*Juodo varno ir su muilu neišprausi*). Patarlėmis ko nors pamokoma ar patariama (*Varną prausk neprausk, - vis juoda; Kad duoda, imk, kad muša, bėk*), perspėjama (*Nekišk tarp durų pirštų – nuvers; Neik su velniu obuoliauti – paliksi be obuolių ir be maišelio*), apibendrinami įvairūs reiškiniai ar padaromos išvados (*Kuo naujas puodas prisigeria, tuo ir senas atsiduoda; Amžius veidą išaria ir be noragų*), pažiūrima į save autoironiškai (*Gerai gyvenam, tvoras kūrenam, kai tvorų neteiksim – patys sudegsim*).

Priežodžiai - tai žodžių junginiai, kuriais išsakomas konkrečių įvykių, situacijų, asmenų vertinimas, dažniausiai jis būna neigiamas jų apimtis – frazė. Kartais sakomi komentarai, reakcijos į išsakytą kieno nors mintį. Antai priežodžiu *Vagie, kepurė dega* reaguojama tada, kai kas staiga nejučiomis išsiduoda negerai padaręs. Priežodis gali būti trumpesnis nei sakiny (*Nei į tvorą, nei į mietą; Šaukštai popiet*). Nuo patarlių jie visų pirma skiriasi tuo, kad jais nieko neapibendrinama ir nesistengiama pamokyti. Priežodžiais laikomi ir tradiciniai palyginimai (*Bailus kaip kiškis; Gyvena kaip šuo su kate*). Atriboti šias dvi tradicinių junginių rūšis vieną nuo kitos yra ganėtinai sudėtinga, kadangi priežodis kartais būna sudėtinė patarlės dalimi. Todėl lietuvių tautosakos rinkiniuose patarlės ir priežodžiai skelbiami kartu. Lietuvių patarlės ir priežodžiai įsiterpia į kasdienę kalbą ir ją praturtina savo vaizdingu poetiniu žodynu. Nemažą vaidmenį juose vaidina eilėdara, įvairūs sąskambiai (*Sula saldi, gira gardi; Rasi rasoje rasi*). Taip pat patarlėms ir priežodžiams būdingas metaforinis reikšmės

perkėlimas (*Nauja šluota gražiai šluoja; Kiaulės akis turėdamas, visur įlįsi*), hiperbolės (*Nė saulės duktė negali jam įtikti*), personifikacijos (*Gera naujiena pėsčia vaikšto, bloga – raita jodinėja*), simboliai. Tikrovė patarlėse yra vertinama ir gana kritiškai, netgi galima išvelgti skepticizmą (*Prieš vėją nepapūsi; Neteptais ratais toli nevažiuosi*). Patarlės gyvenimą gali vertinti prieštaringai, pvz., *Iš darbo nebūsi bagotas, tik kuprotas* ir *Darbas žmogų puošia*.

Patarlių bei priežodžių tematika labai įvairi. Sąlygiškai būtų galima išskirti kelias pagrindines temines jų grupes: žmogus; šeima; visuomenė; pasaulėžiūra ir moralė; darbas ir kita veikla; gamtos reiškiniai. Daug patarlių ir priežodžių yra labai senos kilmės. Kai kurios šiais laikais daugelyje Europos tautų populiaros patarlės užfiksuotos jau antikinėje literatūroje. Atsižvelgiant į kai kurių patarlių ir priežodžių vaizdų prigimtį, jų kilmę galima sieti su tam tikromis žmonių veiklos sritimis. Manoma, kad posakis „Jam vieno balkio trūksta“ greičiausiai bus kilęs dailidžių aplinkoje. Šalia gyvuoja ir literatūrinės kilmės išsireiškimai. Tai patarlėmis virtę rašytojų aforizmai, Biblijos posakiai, žinomų istorinių asmenų pasakytos ir ilgainiui plačiai prigijusios frazės. Atskiros patarlės ir priežodžiai yra kilę iš pasakų (*Nemoku skaityti, nemoku rašyti, o mane žada karalium daryti; Du kvaili, trečias be proto*). Iš sakmių į patarles bei priežodžius įėjo kai kurie mitinių būtybių vardai bei su senuoju lietuvių tikėjimu susiję įvaizdžiai (*Laksto kaip aitvaras, Bijo kaip kipšas perkūno, Gražus kaip laumės vaikas* ir pan.).

Lietuvių patarlės ir priežodžiai yra aktyviai sisteminami, tiriami ir skelbiami. Jau išleisti 4 fundamentinio „Lietuvių patarlių ir priežodžių“ veikalo tomai (4). Sukurta virtuali patarlių ir priežodžių duomenų bazė: <https://elpp.archyvas.lti.lt/lt>

Patarlės ir priežodžiai gyvi ir šiandieninėje kalboje. Jie vartojami tiesiogiai, tačiau neretai fiksuojami ir jų perdirbiniai – vadinamosios **antipatarlės**. Tai savotiškas patarlių parodijavimas. Vadinamųjų antipatarlių itin gausu žiniasklaidoje, šiuolaikinėje literatūroje, kine, muzikoje, politinėje retorikoje, reklamoje, socialiniuose tinkluose. Kuriant antipatarlę iškreipiama tradicinės patarlės forma ir / ar prasmė: *Gulinčio niekas niekada nemuša... Gulintį paprasčiausiai sumindo...; Dievas davė dantis, duos ir kompensaciją; Nekask kitam duobės, nes teks pačiam užkasti; Atleisk kunigą nuo mokesčio, tai jis ir ant altoriaus biznį varys; Geriau žvirblis rankoje, negu karvelis ant stogo; Darbas žmogų puošia. Bet aš visai nenoriu būt gražus!; Kol septynis kartus pamatuosi – kiti jau nupjaus*. Dauguma antipatarlių plinta raštu, kartais galima atsekti jų autorius.

Situaciniai pasakymai – tai posakiai, kurie neturi tokios apibendrinamosios reikšmės, aiškesnės idėjos ar vertinimo kaip patarlės ir priežodžiai. Šiai pasakymais paprasčiausiai reaguojama į susidariusias tam tikras bendravimo situacijas, jie įterpiami į mūsų šnekamąją kalbą. Šiam žanrui priskiriami kūriniai skiriasi tiek forma, tiek vartojimo tikslais. Šie posakiai pasakomi labai skirtingomis situacijomis, dažnai vartojami dialoguose, yra satyrinio, humoristinio pobūdžio ir gyvuoja beveik išimtinai kaip juokavimo priemonė. Daugelis posakių būna fragmentiški, tartum kokio teksto ar pokalbio dalis. Savo esme situaciniai pasakymai yra žaidybiniai, jais rodomas sąmojis, siekiama tam tikro efekto, dažniausiai paerzinti, pvz:

Kas ilgai prausias, sakoma: *Perdaug būsi balta — gali varna nunešti*.

Snūduriuojančiam sakoma: *Eik kinkyt arklio: važiuosime į Migonius*.

Kai kas parvirsta, sakoma: *Jau jis zuikį sugavo*.

Kai užmina ant kojos, sako: *Tavo veselioj šoksiu*.

Rodos, rodos, tik neišlenda. Taip pajuokiamas žmogus, kuris kalbėdamas vis sako „rodos“.

Situaciniai pasakymai labiau grįsti labiau žodžių sąskambiais nei semantika:

- *Kur eini?*

- *Kur katinai raini.*

- *Ką šandie virsim?*

- *Katę su pupom.*

Nesusikalbėjimai ir dialogai iš esmės yra išplėtos replikos ir kalambūrai, atliekami jau kaip savarankiški kūrinėliai, artimi anekdotams:

– *Pas mus buvo daug svečių.*

– *Ir aš nemėgstu tų kačių.*

– *Ar tu neprigirdi?*

– *Ir man tos bjaurybės smirdi.*

Situaciniams pasakymams priskiriami linkėjimai, dėkojimai, sveikinimai. Vaikui padariusiam kokį gerą darbą, linkima: *Užauk didžiulis, didžiulis / Kaip tavo diedulis!*

MAGINĖS PASKIRTIES PASAKYMAI

Tai vieni archajiškiausių tautosakos kūrinių. Vieni jų buvo susiję su tam tikrais ritualais, o kiti vartoti įprastinėje buitinėje veikloje.

Užkalbėjimai – tai tradicinėje kultūroje praktikuotos žodinės maginės formulės, kuriomis siekiama paveikti asmenį, mitinę būtybę (slogutį, velnią), ligą (miežį, gumbą), gyvūną (gyvatę), augalą (dagilį), gamtos reiškinių (audrą, perkūniją), kūno dalį (sąnarį, kraują) ir t.t. Jos dažniausiai derinamos su atitinkamais maginiais veiksmais. Užkalbėjimų žodžiai sakomi į tam tikrus objektus: duoną, druską, sviestą, grietinę ar vandenį. Po užkalbėjimo šiuos maisto produktus reikdavo suvartoti. Dar užkalbėtojai skaudamą vietą glostydavo, pūsdavo į ją kvapą, į šalį nuspiaudavo, skaudamą kūno dalį rišdavo tam tikru raišteliu, tepdavo riebalais, barstydavo miltais ir pan. Tačiau svarbiausią vaidmenį šiame procese vaidino žodinės formulės, kurių dėka ir visas šio maginio poveikio būdas pavadintas užkalbėjimu.

Yra užkalbėjimų, kuriuose žinojė dauguma kaimo žmonių. Vaikui iškritus pieniniam dančiui, šis buvo metamas užkrosnin ir sakoma: *Pele, pele, te tau kaulinis dantis, duok man geležinį.* Lietuvoje daugiausia užrašyta gydomųjų užkalbėjimų, kurių tradicija iki šiol pavieniais atvejais gyvuoja. Taip pat yra žinoma ir lietuviškų kenkimo magijos formulių. Užkalba paprastai užkalbėtojai (maginių tekstų žinovai). Užkalbama nuo rožės, gumbo, rėmens, grižo, nikstelėjimo, kraujavimo, dedervinių, karpų, tačiau kai kuriuos užkalbėjimus (pvz., nuo karpų, grižo) gali atlikti bet kuris asmuo. Žinias, kaip ir nuo ko užkalbama, užkalbėtojai slėpdavo ir tik prieš mirtį jas perteikdavo kuriam nors iš savo palikuonių ar pasirinktam žmogui. Toks vėlyvas perdavimas buvo atliekamas todėl, kad su užkalbėjimo formule užkalbėtojas perduodavo kitam asmeniui ir savo užkalbėjimo galią, o pats ją prarasdavo.

Užkalbėjimo tekstas ir / arba jį lydinčios krikščioniško turinio maldos dažniausia yra kartojamos keletą kartų (paprastai tris, devynis arba triskart devynis). Užkalbėjimams būdingas asociatyvinis mąstymas. Juose papasakojami tam tikri idealūs pavyzdžiai ir pageidaujama, kad idealiai išsipildytų ir tai, ko siekiama. Reikalaujama, kad rėmuo išeitų iš lignonio ir apsigyventų žaliame krūme, kaip žuvis kad gyvena vandenyje: *Žuvėda, pelėda, mane kartėlis ėda. Kaip žuvis vandeny, kaip vilkas žaliumosuj, taip kartėlis žaliam krūme.*

Kreipiamasi į gyvatę: *Čiužu čiužute, šlamu šlamute! Kam pasmaugei mano dukterį ir padėjai po akmeniu kaip sūrį? Kad tave Dievas taip paslėgtų, kaip sūrį po akmeniu.*

Liga rožė lyginama su gėle: *Ėjo Marija su Jėzumi per lauką ir atrado tris rožes. Viena paliko su žiedu neprašydusiu, kita pražydo, trečia pranyko. Ir tu, sopuliau, pranyk iš šito kūno, kaip pranyko ana rožė.*

Užkalbėjimų formulės gali būti ne tik sakytinės, bet ir rašytinės. Užkalbant nuo pasiutusio šuns įkandimo, dažniausiai būdavo lignoniu supenimas su duona „Sator“ formulės įrašas:

Surašyti an trijų kortelių žodžiai. Inmygus duonon, suvalgyti. Reikia valgyti tris dienas po tris korteles į dieną triskart.

S A T O R

A R E P O

T E N E T
O P E R A
R O T A S

Šis užkalbėjimas praktikuotas visoje Europoje ir senovės Romoje. Užkalbėjimai buvo pasitelkiami ir meilės magijai:

Jeigu nori, kad kuris nors bernelis tave pamiltų, paimk rankom skaudžiai duriantį dagilį, prilenk jį prie akmens, ant viršaus uždėk akmeniu ir sakyk:

– *Dagili, kė pradės mane mylėt toks i toks berniokus (pasakomas vardas ir pavardė), aš tadu tavi palaisiu.*

Kai norimas bernelis įsimyli, dagilis paleidžiamas.

Užkalbėjimai pasitelkti ir ūkinei veiklai paveikti, tarkim apsiginti nuo pelių, kirmėlių, vabzdžių. Prisiveisus per daug pelių šeimininkas naktį nusiimdavo kepurę ir sakydavo: *Prašome visas viešnias ir svečius išeiti iš šio namo.*

Užkalbėjimais siekta palenkti gamtos reiškinius. Nuo perkūnijos rūkino ir sakė: *Griaudimas griaudžia, žaibas žaibuoja, rūdys krinta, žaidą krečia, vandenį neša. Amen, Jėzau Kristau.*

Archaiškųjų lietuvių užkalbėjimų tradiciją stipriai paveikė krikščioniškoji kultūra; prie užkalbėjimų prisišlieja, o kartais netgi juos pakeičia maldos ir krikščioniškų religinių tekstų fragmentai.

Maldelės - tai tautosakiniai tekstai, balsiai ar mintyse sakomi bendraujant su dievybe ar kitu garbinimo objektu. Pirmiausia tai ikikrikščioniškojo laikotarpio maldos, kuriomis kreipiamasi į Žemyną: *Žemynėle žiedkėle, pakylėk mūsų rankų darbus!*

Pamačius jauną mėnesį, kalbama:

Jaunas mėnuo jaunikaitis,

Dangaus žemės karalaitis.

Tau aukso ratą,

O man sveikatą,

Tau sudilt,

Man gyvent,

Tau ponystą,

Man dangaus karalystą.

Kreipiamasi į Gabiją ir kitas dievybes: *Kad naktį neįvyktų su ugnimi neiaimė, reikia vakare įdėti į pečių šventos Agotos duonos trupinių ir sukaibėti tokių maldelę: Šventa Gabėta, sugobta gobėk, sužiebta žibėk!*

Maldelėse atgamtinių būtybių prašoma, kad šios duotų gerą derlių, sveikatos, grožio, kad nakčiai užžarstytos žarijos židinyje neužgestų. Maldaujama tonu jos išsiskiria iš užkalbėjimų maginių formulių. Po krikščionybės įvedimo Lietuvoje tokios maldos ėmė netekti religinės reikšmės ir buvo išstumtos į magijos sritį.

Folkloristai maldelėmis taip pat vadina ir nekanonines krikščioniško turinio maldas – sutautosakėjusius literatūrinės kilmės tekstus:

Ainu gulcie par vakarų, nešu kryžių par patalų. Panele Švinčiausia, prie man stavekie, švintu kryžium žiegnakie. Einu gulcie miega, atsidedu un Dziewa, kad mana dūšėlė neplavaty, piktų sapnų neragėty. Švinčiausia Marija, dungaus i žemės lelija.

Tautosakinės maldelės nuo kanoninių maldų skiriasi tuo, kad liaudyje gyvuoja daugybė jų variantų. Jos perduodamos kaip sakytinė tradicija, maldelės keičiasi, varijuoja, trumpėja ir t. t.

Būrimai - tai trumpi, kartais eiliuoti tautosakiniai tekstai, kuriais kreipiamasi į tam tikrą adresatą, galintį padėti sužinoti ateities įvykius. Jie dažnai sakomi atliekant tam tikrus maginius veiksmus, ypatingu metu ar ypatingoje vietoje, pvz., pamačius pirmą kartą jauną mėnulį, išgirdus pirmą kartą kukuojant gegutę, Kūčių naktį ir t. t. Būrimais, priešingai negu užkalbėjimais, nesiekama lemti įvykių baigties, o tik gauti reikiamą informaciją, dažniausia vedybų arba orų tema.

Vedybinis būrimas

*Jaunas kaip stoja, žmonės taip tiki: reikia žiūrėti [į mėnulį] ir reikia klausti:
Jaunas, jaunas, pasakyk kur yra mano jaunas?*

Orų būrimas

- Dieva karvyte,

Dieva karvyte,

Kad bus šilta dienyte, skrisk,

Kad nebus, tai neskrisk.

Kartais būrimai yra atliekami su tam tikra intonacija arba dainuojami.

Keiksmi – formulinio pobūdžio nepasitenkinimo reiškinys ar pikto kam nors linkėjimas, žodžiais, pasižymintiais demoniška, šventvagiška, nešvankia ar šiaip įžeidžiama reikšme. Keikdamasis žmogus dažniausiai reiškia savo piktus linkėjimus kitam žmogui, jį plūsta ir niekina. Tačiau kartais keikiamasi ir neturint galvoje kito asmens, o staiga patyrus kokią nesėkmę ar pajutus nemalonių jausmų antplūdį. Keiksmi turi daug bendra su magija.

Prakeiksmi yra stipriausia keiksmų atmaina. Juose kitam linkima pačių blogiausių dalykų: žūties, mirties, nelaimių, pradingimo, prasmegimo. Kartais prakeiksmu tiesiogiai ar netiesiogiai kreipiamasi į dievybes, antgamtinės jėgas, lemtį: *Kad tave perkūnas vidury dienos trenktų!* Prakeiksmas esąs neatšaukiamas, todėl reikia būti atsargiam, valdyti savo jausmus ir žodžius. Padavimuose, pasakose atsispindi, kad buvo tikima, jog prakeiksmas galės nugramzdinti rūmus, pilį arba visą miestą „skradžiai žemę“, tada juos labai sunku atburti. Į tokius prakeiksmus šiek tiek panašūs sakmėse apie užburtus lobius aptinkami užkeikimai (kita vertus, jie artimi ir užkalbėjimams). Anot sakmių ir kai kurių prietarų, tokie pikti linkėjimai dažnai išsipildą, tai yra pasireiškianti maginė prakeiksmo žodžių galia. Palinkėjus pikto, kas nors skaudžiai nukenčia, nors šį lemtingą linkėjimą ištaręs žmogus, praėjus pykčio antplūdžiui, ir gailėtusi tai padaręs. Todėl prietaringi žmonės prakeiksmų bijodavo.

Plūstamojo pobūdžio keiksmi išliejamas pasipiktinimas ar atsikertama įžeidimu, bet nelinkima pikto: *Sena ragana!; O tu žalty prakeiktasis!, Tu laume prakeikta!, Ei tu, rugienų rupūže!, Tu žalčio išnara!, Lįsk vabalo blauzdon!* Visi keiksmi gali tarnauti tiek kaip emocinės įtampos atpalaidavimo, tiek kaip jos kūrimo priemonė. Šitokiais keiksmi netrokštama keršto, o tik išsakoma neapykanta, pasipiktinimas.

Kai kurie keiksmi yra tarsi pasiuntimai: *Eik į peklą autų skalbt! Eik tu į peklą molio minti!* Kai kurie prakeiksmi skamba kaip palinkėjimai: *Kad tave dievaitis užmuštų!, Kad tave devyni velniai!, Kad tu pasikartum ant sausos šakos!* Juose linkima kitam žmogui pačių baisiausių dalykų: gėdingos mirties, amžinų kančių ir kitų klaikių nelaimių.

Yra visai neutralių nusikeikimo formulių, keiksmų iškraipymų, kai kada turinčių humoristinį atspalvį, tačiau tolimoje praeityje galėjusių turėti ir kitokią reikšmę: *Kad tave zuikis subadytų!; Po šimts gegučių!* Keiksmuose susipina įvairių epochų pasaulėžiūros elementai, senojo pagoniškojo tikėjimo ir krikščionių religijos vaizdiniai.

KALBOS ŽAIDIMAI

Skaičiuotės – trumpi ritmiški kūrinėliai, pagal kuriuos žaidžiant pasiskirstoma, kam teks gaudyti, nežiūrėti ar pan. Jos priskiriamos vaikų tautosakai. Tai žaidybinio pobūdžio žanras. Vaikai dažniausia stovi ratu, vienas iš jų, skanduodamas žodžius, rodo paeiliui į kiekvieną žaidėją; ties kuriuo ištariamas paskutinis skiemuo arba žodis, tas išeina iš rato.

Skaičiuotės gali būti sudarytos tiek iš bereikšmių, nesuprantamų, tiek iš reikšmę turinčių žodžių. Pastarieji gali sudaryti rišlius sakinius, net turėti siužeto elementų:

Sėdi boba ant grindų,

Turi kašių obuolių.

Kas tą bobą pabučiuos,

Tam tuos obuolius atiduos.

Tau!

Gali būti tiesiog žodžių kratinys. Juos tariant, susidaro įspūdis, tarsi būtų tikrai buriama. Nesuprantami žodžiai, paimti iš svetimų ar savos kalbos, skaičiuotėse iškreipiami, apipinami įvairiais keistais garsais, skiemenimis, todėl jie tokie imponuojantys ir įdomūs vaikams:

Ein, cvein, drei,

Eizer, lyzer, lai.

Okum, bokum, cignaliukum,

Unk, bunk, stumk!

Arba:

Vienaitė, dvaitė, traitė, keture, pėde, lodė, sukum, bucum, divi, diks!

Daugeliui skaičiuočių būdingas jumoras. Komiško efekto pasiekama tiek pačių vaizdų netikėtais alogizmais, tiek kalbiniais žaismingais naujadarais ir porinių žodžių sąskambiais. Lietuvių skaičiuočių atskiri tekstai taip pat yra turėję svarbią paskirtį. Antai tokios frazės, kaip *nuskrei atskrei i neblika, pašmikšt pataukšt; Rainikė Spinginė Ringinė, Šakutkė Malutkė, Štriulingė Smakt*, aiškiai primena užkalbėjimus nuo gyvatės. Skaičiuotėms ypač būdingas greitas tempas, griežtas ritmas, lydymas ritmiškų veiksmų (pvz., rankų judesių).

Skaičiavimai – tai vaikų tautosakos dalis, eiliuoti improvizacinės prigimties tekstai, kuriami skaičiuojant ir parenkant besirimuojančius su skaičiais žodžius. Kai kurie skaičiavimai poetine forma artimi erzinimams, parodijoms ar skaičiuotėms:

Vienas - pienas,

Dujei - tujei,

Trys - nurys,

Keturi - tujei nieko neturi,

Penki - kam kumelį kinki?

Šeši - kam bobą peši?

Septyni - pušyne,

Aštuoni - pakluonėj,

Devyni - eglyne,

Dešimts - niekas nebeišims.

Atvirkštinė kalba - tai savotiškas kalbos žaidimas, toks kalbėjimo būdas, kai skiemenys sukeičiami vietomis: *Tu kur karva vaibu gaisėspra? – Kur tu vakar buvai pragaišęs?* Arba kai prieš kiekvieną skiemenį kartojamas tas pats papildomas garsų junginys: *Kerbėkergo kerkiškerkis kerper kerdirkervokerną, kernuokergas, kerbe keržiukerpokerno. – Bėgo kiškis per dirvoną, nuogas, be žiupono.* Arba: *Suntupetsunturusuntukas suntukvaisuntulas suntukaip suntučesuntubasuntuto suntuausuntulas - Petrukas kvailas kaip čebato aulas.* Šitai yra paslepama (užšifruojama) pasakymo prasmė. Šitoks kalbėjimo būdas mėgstamas vaikų, kai jie nori, kad jų nesuprastų draugai arba suaugusieji. Atvirkštinei kalbai sukurti vartojami tie patys garsų deriniai (pvz., skiemenys kir, ker, ver).

Greitakalbės – neilgi, dažniausiai vieno sakinio posakiai, kuriuose pasikartoja keletas sunkiai ištariamų garsų junginių, pavyzdžiui: *Geri vyrai geroje girioje gerą girą geria ir gerdami gerą girą giria; Šešios žąsys su šešiais žąsyčiais; Bliūdas prūde plūdur, tame bliūde putra, ant tos putros pluta, ant tos plutos puta.* Greitakalbės mėgtos ir sakytos vaikų. Greitakalbę reikia išstarti greitai arba kelis kartus pakartoti. Tada paprastai suklystama, arba susiliejus garsams pasigirsta naujas (neretai dviprasmiškas arba erzinantis) kartojant „Lėkiau, lėkiau.. išeina „Kiaulė, kiaulė...“ žodis, ko paprastai ir tikimasi. Tačiau kalbos žaidimų sričiai priklausančios greitakalbės atlieka ne vien tik pramoginę, žaidybinę funkciją, bet yra naudingos ir vaikų mokymui: jomis lavinamas sudėtingesnių lietuvių kalbos garsų, jų junginių tarimas. Greitakalbės mokymosi metu pasitelkia būsimi aktoriai, žmonės, siekiantys ugdyti oratorinius gebėjimus.

Garsų pamėgdžiojimai - tai trumpi, kartais eiliuoti kūrinėliai, kuriais imituojami įvairių gyvių balsai ir kai kurių darbų metu girdimi garsai, suteikiant jiems prasminį turinį. Gyvosios ir negyvosios

gamtos garsai pakartojami žmonių kalba, išlaikant atitinkamus sąskambius ir perteikiant tų garsų žmogui sukeltą nuotaiką. Garsų pamėgdžiojimai dažnai suaugusiųjų sakomi vaikams. Formos žaismingumu ir tematika jie atitinka vaiko psichiką.

Pagal santykį su imituojamais garsais pamėgdžiojimai yra nevienodai sudėtingos formos. Paprasčiausiuose kūrinėliuose imituojamieji garsai pakeičiami panašiai skambančiais prasminiais žodžiais: varnos krankimas išreiškiamas žodžiais: *Ark, ark! arba Dvars, dvars!* Sudėtingesniuose kūrinėliuose garsažodis derinamas su keliais panašiai skambančiais prasminiais žodžiais: *Burkū, burkū! Duokit žirnių!* (Karvelis). Gausią grupę sudaro tokie pamėgdžiojimai, kuriuose ne tiek atkuriamas garsas, kiek perteikiama to garso keliami nuotaika. Jie dažniausiai susideda iš prasmingų sakinių, jais išreiškiama tam tikra mintis. Tokie pamėgdžiojimai neretai būna gana ilgi ir primena neposminius eilėraščius:

Atsinešė vandenėlio,

Išsivirė kruopytėlių;

Tai tik gardžios kruopytėlės –

Su pieneliu gurrrkšt! (Kregždė)

Šiame žanre gausu įvairiausių sąskambių. Beveik kiekvieno kūrinėlio fonetinei poetikai būdingi garsų pakartojimai. Tai maži poezijos kūrinėliai, kurių esminis bruožas yra jautrus įsiklausymas į gamtos pulsą.

Erzinimai – tai vaikų tautosakos dalis, kurioje išliejamas įtūžis, panieka, kartais pajuokiamas bailesnis ir silpnesnis, kartais reaguojama į kitų ydas, blogybes. Viena iš mėgstamų erzinimosi formų yra tikrinių vardų iškraipymai ir pajuokimai. Jais siekiama pasityčioti iš konkretaus asmens, atitinkamame jumoristiniame kontekste paminėjus jo vardą. Ieškant garsų sąskambių, juose prie pajuokiamojo vardo priderinami atitinkami pravardžiavimai, atsitiktiniai raginimai, klausimai, pažadai, pavyzdžiui:

Juozai garbūzai,

Duok miltų buzai!

Barbora, šok per tvorą -

Gausi pupų porą.

Panašiai, kaip asmenų vardai, pajuokiami ir vietovių pavadinimai. Tik pastaruosiuose pajuokimuose kartais dar griebiamasi ir liaudiško vietovių vardų etimologizavimo: *Grinkiškėje nerasi plikų kiškių - gal išbėgo į Čekiškę.*

Pasišaipoma ir iš tautybės. Erzinimus paprastai garsiai šaukia arba dainuoja vienas ar visa grupė vaikų. Kai kada erzinami ir nemėgstami suaugusieji.

Parodijos - tai humoristiniai kūrinėliai, kuriais imituojami rimto turinio tekstai. Komizmo įspūdį parodijoje sukelia neatitikimas tarp parodijuojamo objekto ir jo sumenkinto atvaizdo. Išjuokiamo reiškinio bruožai deformuojami, sukarikatūrinami. Dažnai liaudis parodijuoja religinius ar apeiginius tekstus bei veiksmus.

Panašios yra ir maldų parodijos: pradedama atitinkamos maldos žodžiais, o toliau dialogo arba monologo forma pasakojama kas nors kita. Labiau paplitusios parodijos turi tipines pradžias: „Tėve mūsų“ – „aš ne jūsų...“, „pareik iš prūsų...“; „Sveika, Marija“ – „silkę prarijo“:

Tėve mūsų, pareik iš Prūsų, parnešk baltą abrūsą ir duonos riekelę. Abrūsu nusišluostysiu vieną ūsą ir numesiu, o duonos riekelę suvalgysiu.

Parodijuojami ir kai kurie katekizmo tekstai, pamokslai. Kai kuriose pamokslų parodijose pasinaudojama vestuvinių oracijų stiliumi ir motyvais:

Aną mėtą zuikis tarė savo apaštalam: „Klausykite, kelnes, marškinius tampykite.. , kad kilbasais tvoras tvėrė, kada katės lojo, šunys giedojo, kad strielčius zuikiai šaudė..

Kitokio pobūdžio yra kalbų (kalbėjimo) parodijos, kai pajuokiamas ne konkretus tekstas, o kalbėjimo būdas. Taip šaipomasi iš svetima kalba kalbančių, bet jos gerai nemokančių žmonių. Tokiose

parodijose paprastai sumišai eina dviejų kalbų žodžiai: *Puidu, puidu pžez kelmyną – paleciala pempė. Pasižiūriu – trys kiaušiniai. Na, nikai bendzi, tegu išperėk.*

UŽDAVINIAI

Ši trumpiesiems pasakymams priklausančių žanrų grupė (mįslės ir minklės bei dar jai priskiriami galvosūkių) pagal funkciją yra uždaviniai, tradiciškai gyvavę kaip varžymosi forma.

Mįslės – tai trumpi kūrinėliai, netiesiogiai apibūdiną daiktus ar reiškinius, kuriuos reikalaujama atspėti. Kiekvienu atveju asmuo, užmenantis mįslę, sukuria atitinkamą vaizdą, kurio užslėptą prasmę reikia kitam iššifruoti. Mįslės pasižymi dvinare struktūra: užminimu ir būtinybe pateikti atsakymą į pirmojoje dalyje iškeltą klausimą. Tradicinėje vartosenoje šio žanro atlikimui reikalingas aktyvus dialogas.

Mįslės, galima sakyti, yra daiktų poezija. Realūs aplinkos kūnai, turį pastovų pavidalą, spalvą, skleidžią atitinkamus garsus ir atlieką tam tikras funkcijas, geriausiai tinka minimui. Mįslėse beveik nemamos abstrakčios sąvokos ir sunkiai apčiuopiami, neturintys lengvai pastebimų formų reiškiniai. Atsižvelgiant į tai, kaip užminimo vaizdai santykiauja su menamuoju objektu, mįslės dažnai vadinamos metaforomis - užmaskuotais palyginimais.

Mįslių žanrą galima suskirstyti į tokius skyrius: objektų mįslės, mįslės apie konkretų atsitikimą, mįslės apie raides, garsus ar žodžius, tikrosios minklės, anekdotinės minklės, galvosūkių.

Objektų mįslės – tai tai trumpos meninės charakteristikos užminimai, perkeltinės reikšmės vaizdais apibūdinantys kuriuos nors tikrovės daiktus ar reiškinius, ir įminimai, tiesiogiai įvardijantys tą daiktą ar reiškinį, pvz. *Meška stovi, žarnos kruta.* – Namas. Lietuvių tautosakoje tokių mįslių labai gausu. Šių mįslių įminimai paprastai nurodo nesudėtingus žmogaus aplinkos (lietuvių mįslėse ji dažnai būna valstietiška) objektus – gyvus ir negyvus, gamtinius ir žmogaus rankomis sukurtus. Daugiausia menami valstiečių aplinkos daiktai ir reiškiniai. Plačiai į jas įėjo įvairiausi žemės ūkio įrankiai, darbai ir buities reikmenys. Daugelio gamtos reiškinų, augalų ir gyvulių užmaskuoti paveikslai mįslėse kuriami, lyginant su valstiečiams geriausiai pažįstamais daiktais, darbais, įrankiais. Apie naktį kalbama, pasinaudojant juodos karvės: *Juoda karvė subliovė - / Visą svieta sugriovė.* - Atėjo naktis, visi sugulė; apie avies kirpimą - arimo geležiniais jaučiais: *Ant bobinio kalno geležiniai jaučiai aria.* – Avį kerpa ir panašiais įvaizdžiais. Saulė mįslėse vaizduojama realistiškai – tokia, kokia kasdien matoma dangaus skliaute: *Mažas obuolėlis visus apšviečia.* Mėnulis menamas, lyginant jo išvaizdą su įvairiais daiktais, pvz., su blynu: *Vidur dvaro / Blynas karo.*

Iš augalų mįslėse dažniausiai menamos žemės ūkio kultūros: rugys, žirnis, linas, svogūnas, kopūstas, agurkas, aguona, apynys. Taip pat buvo mėgstamos mįslės apie vaisius ir uogas: obuolį, vyšnią, slyvą, riešutą ir kt. Mįslėse dažnai užmenami naminiai gyvuliai, paukščiai: arklys, avis, karvė, kiaulė, šuo, višta, žąsis aptariami labai įvairiai.

Gausu mįslių apie žmogų, ypač jo veidą, akis, ausis, dantis, liežuvį. Daug dėmesio skiriama atskirų kūno dalių išvaizdai, aptariamoms jų funkcijoms bei ypatybėms. Kaip išmoningai menamos kūno dalys, matyti, pavyzdžiui, iš mįslių apie akis ir regėjimą: *Dviem pupom visą lauką apšėja.*

Bet kai kada įminimuose minimi ir gamtos reiškiniai, laiko sąvokos: *Septynios tetulės vienoj lovoj guli.* – Savaitė.

Užminimų poetiniai vaizdai yra labai įvairūs, jie gali būti platesnės ir senesnės tematikos nei valstiečio gyvenimas, kartais turi mitinių ir fantastinių elementų. Objektų mįslių poetiniai vaizdai dinamiški, sąmojingi. Gausu ritmingų ir rimuotų tekstų, juose daug aliteracijų, asonansų, dėl sąskambio sukurtų (šarangė varangė, šepetys repetys) ir onomatopėjiškų (tatatuoja) žodžių.

Mįslės apie konkretų atsitikimą užminimais panašios į objektų mįsles, tačiau pateikti teisingą atsakymą įmanoma tik tada, kai žinomas konkretus atsitikimas, kurį šios mįslės aprašo alegoriškai ar metonimiškai: *Strova [strova – patiekalas, valgis] šeimyną arba vaikus suvalgė.* – Varnui pasitaikė pačiuoti lauke katę, kurią jie atnešė į lizdą savo vaikams – jauniems varniukams sulesti; bet kai varnas

tuoj pat, tik ją atnešęs, nuskrido, katė varniukus suėdė. Tokios mįslės aptinkamos senesniuose rašytiniuose šaltiniuose, kai kuriose pasakose. Šių mįslių Lietuvoje užrašyta visai nedaug.

Mįslės apie raides ar garsus ir žodžius. Kai kada jos vadinamos galvosūkiomis. Tačiau jų loginė konstrukcija, maskavimo principai yra tokie patys kaip objektų mįslių, tik objektas čia kitas, liudijantis abstraktesnio mąstymo pakopą, nes, norint įminti mįslę, mintyse skaidoma ne tikrovės objekto sąvoka, o jo ženklas, t. y. žodžio garsinė ar grafinė raidė: *Pas kleboną vidury, Pas bobutę yra dvi.* – Raidė „b“.

Mįslių kilmė savo ištakomis siekia labai tolimus laikus. Antai mįslių, naudotų mokymo tikslais, randama jau senesniuose babiloniečių raštijos paminkluose, mįslių tipo klausimų ir atsakymų – senovės indų vedose. Pasakojimų apie rungtyniavimą, menant mįsles, pateikia senieji hebrajų, graikų, romėnų, arabų literatūros šaltiniai.

Dauguma mįslių egzistuoja savarankiškai, kai kurios sudaro kitų tautosakos kūrinų (pasakų, dainų) dalis. Mįslių kilmė siejama su tabu ir magiškomis kai kurių apeigų ceremonijomis. Mįslių minimo varžybų atgarsių yra liaudies pasakose, vestuvių apeigose. Ilgainiui mįslės prarado maginę ir apeiginę reikšmę, jų minimas virto dviejų ar grupės žmonių pramoga, žaidimu, mokymo ir auklėjimo priemone.

Minklės – tai klausimų mįslės. Minklės yra ribojamos klausimo formos, kuria neįmanoma ką nors aptarti. Įspūdžio jose pasiekiami ne menamųjų dalykų charakteristikomis, o klausimų sąmojingumu ir tam tikru apgaulingumu, pavyzdžiui: *Po kokiu medžiu kiškis lyjant slepiasi?* (Po šlapiu). Tai sąmojingi klausimai, dažnai klaidinantys klausiamąjį, nes verčia galvoti apie sudėtingesnius dalykus, o atsakymai būna paprasti ir netikėti: *Kas pasaulį turi didžiausią kepurę?* – Kas turi didžiausią galvą. Mėgstami dviprasmiškumai: *Kada mergina panaši į vandenį?* (Kada teka), *Kokie metai trumpiausi?* (Nauji Metai). Minklės nėra tokios poetiškos ir vaizdingos kaip mįslės.

Anekdotinės minklės šiuolaikinėje vartosenoje žmonių vadinamos anekdotais. Tai yra juokingi tekstai, sudaryti iš vieno klausimo ir atsakymo. Jų humoro siekis, netikėti atsakymai, dažnas dviprasmiškumas, žaidimas polisemija būdingi mįslių ir minklių poetikai: *Kodėl blondinės nemėgsta šašlykų?* – Todėl, kad iešmas netelpa į burną.

Galvosūkius – tai tikros užduotys, kurias sprendžiant kurias sprendžiant, neužtenka spėti, neretai tenka paskaičiuoti. Jų užmenamoji dalis sudėtingesnė, negu kitų mįslių: uždavinio sąlygą dažniausiai sudaro neilgas siužetinis pasakojimas. Kartais tai būna tikri matematikos uždaviniai: *Sėdi trys katės. Priešais kožnos katės — dvi katės. Ar daug gi tų kačių?* – Trys. Tačiau esama ir tokių galvosūkių, kuriuos, kaip ir kitus šio žanro kūrinius menant, pakanka nestandartinio, kūrybingo mąstymo, sugebėjimo išvelgti netikėtus rakursus: *Važiuoja senos markės „Moskvičius“.* *Ant staigaus posūkio apsisuko. Kuris ratas nesisuko?* – Atsarginis. Esama ir pieštų galvosūkių. Populiarus iliustruotas galvosūkis: „Kas tai? – Meksikietis važiuoja dviračiu!“

Kas tai?

**Meksikietis važiuoja dviračiu.
LTR 5533(518)**

Šiuo metu mįslės populiarinamos: išleista „Mįslių rinktinė“ (4), parengta internetinė mįslių duomenų bazė (<https://ekalba.lt/misliu-kartoteka/>).

Mįslių minimo veikla vykdoma Facebook' o grupėje *Mįslė dvigyslė*.

ŽODINĖ REKLAMA

Savitą tautosakos žanrą sudaro prekių gyrimai, kurių ankstesniais laikais dažnai būdavo galima išgirsti turguose ir mugėse. Jie daug kuo skyrėsi nuo visos kitos tautosakos. Prekių gyrimai tarnavo praktiniams reklamos tikslams, buvo kuriami daugiausia improvizuojant ir labiau, negu kiti žanrai, priklausė nuo atskirų kūrėjų individualybės. Prekių gyrimų Lietuvoje mažai težužrašyta. Konkuruodami vieni su kitais, pardavėjai visų pirma stengdavosi iškelti savo prekių reikšmę gyvenime. Antai muilo pardavėjai akcentuodavo, kokie švarūs ir gražūs bus jų muilu išskalbti baltiniai: *Prašom, prašom, pirkit balto muilelio, kad baltus būt marškinėliai. Nesigailėsi t nusipirkę. Pigiai parduodam: viens už dyką, trys už litą, už vieną litą keturi!*

Karolių bei kitų blizgučių pardavėjai tikindavo pirkėjas, kad jų siūlomais papuošalais pasidabinusios merginos patrauks vaikinų dėmesį: *Mergaitės, pirkit karolėlius! Šitie tau pritiks prie veidelio ir prie kaklelio. Žiūrės ant tau bernužėliai. Važiوسي pamergiuos - nereiks žyčiot, turėsi savo. Gražiai reklamuodavo žuvis: Kam žuvelių?! Kam šimtą, kam pusę? Iš marelių pagautos, neseniai vendzytos. Kam duot, kam suvyniot?*

Prekių gyrimais gundoma nepraleisti geros progos, nes kitą kartą tokia nepasikartosianti, pavyzdžiui: *Prašom, prašom gardžių baronėlių, pieneliu maišytų, aguonėlėm pabarstytų, su cukreliu pasaldytų. Kas šiandien nusipirksit, kitą turgų prašysit — nebegausit!*

Apibendrinant galima teigti, kad trumpieji pasakymai, tokie gausūs žanrine įvairove, mums perteikia ne tik žinias iš tolimos praeities, bet ir gerokai praskaidrina kasdienybę.

Literatūros sąrašas:

1. *Čir vir vir pavasaris*. Vilnius: Vaga, 1971.
2. *Lietuvių tautosaka*, t. 5: Smulkioji tautosaka. Žaidimai ir šokiai. Vilnius: Mintis, 1968.
3. *Lietuvių tautosaka: įvadas*. Vadovėlis humanitarinių mokslų studentams. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2005.
4. *Lietuvių mįslės: rinktinė*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2018.
5. *Lietuvių patarlės ir priežodžiai*, t. 1-4. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, 2008, 2019, 2021.
6. *Menu mįslę keturgyslę*. Vilnius: Vaga, 1984.
7. *Vilką minim, vilkas čia: lietuvių situaciniai posakiai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016.